

NDIMA YA 4

PHALAMENNDE

Kuvhumbelwe kwa Phalamennde

42. (1) Phalamende yo vhumbeba nga—
- (a) Buthano la lushaka; na
 - (b) Khoro ya Lushaka ya Mavundu.
- (2) Buthano la Lushaka na Khoro ya Lushaka ya Mavundu zwi a dzhenela u sikwa ha mulayo nga ndila yo sumbedzwaho kha Ndayotewa.
- (3) Buthano la Lushaka li khethelwa u imela vhatu na u vhona uri hu vhe na muvhuso wa vhatu nga fhasi ha Ndayotewa. Li ita hezwi nga u nanga Phresidennde, nga u ita uri hu vhe na foramu ya lushaka u itela u sedzulusa zwi kwamaho tshitshavha, nga u phasisa mulayo na u sengulusa na u vhona mashumele.
- (4) Khoro ya Lushaka ya Mavundu I imela mavundu u itela uri madzangalelo a vundu a dzhielwe ntha nga muvhuso wa lushaka. Li ita hezwi nga u dzhenelela kha maitela a mulayo wa lushaka na nga u ita uri hu vhe na foramu ya lushaka ya mafhungo a kwamaho mavundu.
- (5) Phresidennde u vhidza Phalamennde kha mutangano u si wa nga misi nga tshifhinga tshinwe na tshinwe u itela u shuma mushumo wa tshipentshela.
- (6) Dzulo la Phalamennde li farwa Cape Town, fhedzi Mulayo wa Phalamennde wo itwaho zwi tshi ya nga khethekanyo ya 76(1) na (5) u nga ita uri dzulo la Phalamennde li farwe huwe na huwe.

Maandlanga a Vhusimamilayo ha Riphabuliki

43. Kha Riphabuliki, maandlanga a vhusimamilayo—
- (a) ha lushaka kha muvhuso a na Phalamennde, sa zwe zwa sumbedzwa kha khethekanyo ya 44;

- (b) ha vunḁu kha muvhuso a na vhusimamilayo ha vunḁu,sa zwe zwa sumbedzwa kha khethekanyo ya 104; na
- (c) ha muvhuso wapo a na Khoro ya Masipala, sa zwe zwa sumbedziswa zwone kha khethekanyo ya 156.

Maandḁalanga a Vhusimamilayo ha Lushaka

44. (1) Maandḁalanga a vhusimamilayo ha lushaka sa musi a na Phalamennde—
- (a) a hweswa Buthano ḁa Lushaka, maandḁa a Buthano ḁa Lushaka—
 - (i) a u khwinisa Ndayotewa;
 - (ii) a u phasisa mulayo malugana na mafhungo maḁwe na maḁwe, hu tshi katelwa mafhungo a ndeme o tevhekanywaho kha Shedulu ya 4, fhedzi hu sa katelwi, zwine zwa itiswa nga khethekanyo ḁhukhu ya (2), ane a vha mafhungo a ndeme o tevhekanywaho kha Shedulu ya 5; na
 - (iii) u ḁea maandḁa a vhusimamilayo, nga nḁani ha maandḁa a u shandukisa Ndayotewa, a tshi fhiwa tshiḁwe tshiimiswa kha luḁwe lufhafha lwa muvhuso; na
 - (b) u fha maandḁa Khoro ya lushaka ya Mavunḁu a u—
 - (i) dzhenelela kha u khwinisa Ndayotewa zwi tshi ya nga khethekanyo ya 74;
 - (ii) u phasisa mulayo, zwi tshi ya nga khethekanyo ya 76, mulayo malugana na mafhungo maḁwe na maḁwe ane a wela kha a ndeme o itwaho mutevhe kha Shedulu ya 4 na maḁwe mafhungo a ḁoḁwaho nga Ndayotewa ine ya ḁo phasiswa zwi tshi ya nga khethekanyo ya 76; na
 - (iii) u dzhiela nḁha, zwi tshi ya nga khethekanyo ya 75, mulayo muḁwe na muḁwe u phasiswaho nga Buthano ḁa Lushaka.
- (2) Phalamennde I nga dzhenelela, nga u tou phasisa mulayo zwi tshi ya nga khethekanyo ya 76(1), malugana na mafhungo a welaho kha a ndeme o itwaho mutevhe kha Shedulu ya 5, musi hu na ḁhoḁea—

- (a) uri hu khwaṭhiswe tsiredzo ya lushaka;
 - (b) uri hu khwaṭhiswe vhuthihi ha ikonomi;
 - (c) uri hu khwaṭhiswe zwiṭandadi zwa lushaka zwa ndeme;
 - (d) uri hu thomiwe zwiṭandadi zwiṭukusa zwi ṭoḏeaho kha u ṅetshedza tshumelo; kana
 - (e) uri hu thivhelwe nyito I sa pfali I dzhiwaho nga vunḑu ine ya ita luvhengela kha madzangalelo a ḽiṅwe vunḑu kana shango ḽoṭhe.
- (3) Mulayo malugana na mafhungo ane a pfala a tshi ṭoḏea kha, kana a si a ndeme, u shumisa maandḓa malugana na mafhungo o tevhekanywaho kha Shedulu ya 4 ndi a, ndivho dzoṭhe, mulayo malugana na mafhungo o tevhekanywaho kha Shedulu ya 4.
- (4) Musi hu tshi shumiswa maandḓalanga a mulayo, Phalamende I vhoḑhiwa nga Ndayotewa fhedzi, nahone I fanela u shuma zwi tshi ya nga yone Ndayotewa, nahone I kha mikano ya yone Ndayotewa fhedzi.

Milayo na ndaela zwo ṭanganelanaho na komiti dzo ṭanganelanaho

45. (1) Buthano ḽa Lushaka na Khoro ya Lushaka ya Mavunḑu zwi fanela u thoma komiti ya milayo zwo ṭanganelanaho u itela u vhumba milayo na ndaela malugana na mafhungo o ṭanganelanaho a Buthano ḽa Lushaka na Khoro, zwi tshi katela milayo na ndaela zwa—
- (a) u ta maitela a u tshimbidza kuitele kwa vhusimamilayo, hu tshi katelwa u vhea tshifhinga tsha u fhedza tshipiḑa tshiṅwe na tshiṅwe tsha maitele;
 - (b) u thoma komiti yo ṭanganelaho yo vhubwaho nga vhaimele vha bvaho kha Buthano na Khoro uri vha lavhelese na u vhiga malugana na Mulayotibe wo lavhelelwo kha khethekanyo dza 74 na 75 dzine dzo ambiwa kha komiti;
 - (c) u thoma komiti yo ṭanganelaho ya u lavhelesa Ndayotewa nga nwaha; na

- (d) u laula mushumo wa—
- (i) komiti yo țanganelaho;
 - (ii) Komiti ya Vhulamukanyi;
 - (iii) komiti ya u lavhelesa ndayotewa; na
 - (iv) komiti inwe na inwe yo țanganelanaho yo thomiwaho zwi tshi ya nga pharagirafu ya (b).
- (2) Mirađo ya khabinete, mirađo ya Buthano ǀa Lushaka na vhurumelwa kha Khoro ya Lushaka ya Mavunđu vha na vhuțalu na nyiledzo zwi fanaho phanđa ha komiti yo țanganelaho ya Buthano na Khoro sa zwine dza vha nazwo phanđa ha Buthano na Khoro.

Buthano ǀa lushaka

Kuvhumbelwe na khetho

46. (1) Buthano ǀa Lushaka ǀo vhumbiwa nga Mirađo I re vhekati ha 350 na 400 ya vhafumakadzi na vhanna vho khethwaho sa mirađo zwi tshi ya nga sisițeme ya vkhakethi—
- (a) yo randelwaho nga mulayo wa lushaka;
 - (b) yo thewaho kha mutevhe muthihi wa vkhakethi wa lushaka;
 - (c) u tendela miñwaha ya fhasisa ya u voutha ya 18; na
 - (d) ine ya bveledza nga u angaredza, vhuimeli ho linganaho.
- (2) Mulayo wa Phalamennde u fanela u ƚetshedza nđila ya u ta tshivhalo tsha mirađo ya Buthano ǀa Lushaka.

[Khethekanyo țhukhu ya. (1) yo khwiniswa nga khethekanyo ya . 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya vhuřumi ya Ndayotewa wa 2005 na nga khethekanyo ya. 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya vhuřumiřhanu ya Ndayotewa wa 2008.]

Vhurađo

47. (1) Mudzulapo muñwe na muñwe ane a vha na thendelo ya u khethela Buthano ǀa Lushaka o tea u vha murađo wa Buthano nga nņđa ha—
- (a) muthu muñwe na muñwe o tholiwaho kana ane a khou shumela muvhuso na u hola malugana na u tholiwa honoho kana tshumelo kha muvhuso, hu sa katelwi—

- (i) Phresidennde, Muthusa-Phresidennde, Dziminista na Vhathusa-Dziminista; khathihi na
 - (ii) vhafaraofisi vhane mishumo yavho ya yelana na mishumo ya murafo wa Buthano ja Lushaka, nahone iyo mishumo I tshi nga vha yo sumbedzwa nga mulayo wa lushaka uri I a yelana na iyo mishumo;
 - (b) vharumiwa vha tshothe kha Khoro ya Lushaka ya Mavundu kana mirafo ya vhusimamilayo ha vundu kana Khoro ya Masipala;
 - (c) vhathu vha re na zwikolodo zwihulwane zwine vha kundelwa u zwi badela;
 - (d) muthu muñwe na muñwe o ñivhadzwaho kana u kwhathisedzwa nga khothe ya Riphabujiiki uri muhumbulo wawe a u shumi zwavhuqi, kana
 - (e) muthu muñwe na muñwe ane, nga murahu ha musi heyi khethekanyo yo no thoma u shuma, a vha o wanala e na mulandu a gwevhiwa miñwedzi ya 12 a songo tendelwa u badela ndafo, nga ngomu kha Riphabujiiki, kana nña ha Riphabujiiki arali nyito yo ñisaho vhukhaxhi yo vha I tshi do dziwa sa vhukhaxhi nga ngomu kha Riphabujiiki, fhedzi a hu na muthu ane a do dziwa uri o gwevhiwa u swikela khañhululo kha u wanwa mulandu kana u gwevhiwa yo no fhedziwa nga hayo, kana u swika musi tshifhinga tsha khañhululo tsho no fhela. U sa tendelwa nga fhasi ha ino phara zwi fhela nga murahu ha musi muthu o no fhedza miñwaha miñanu nga murahu ha musi a tshi fhedza tshigwevho tshawe.
- (2) Muthu a songo teaho u vha murafo wa Buthano ja Lushaka u ya nga khethekanyo ñhukhu ya (1) (a) kana (b) a nga vha nkhethehi wa Buthano hu tshi tevhedzwa mikano ifhio kana ifhio kana ñhoña dza mulayo wa lushaka.
- (3) Muthu a nga fhelelwa nga u vha murafo wa Buthano ja Lushaka arali uyo muthu—
- (a) a tshi swika hune a vha a songo tsha tea; kana
 - (b) a sa vhe hone Buthanoni musi a songo wana thendelo kha nyimele dzine milayo na ndaela dza Buthano zwa amba nga ha u fhelelwa nga u vha murafo; kana

(c) a imiswa u vha muraḁo wa dzangano lo taho muthu onoyo kha Buthano.

[Khethekanyo thukhu ya. (3) yo imelwa nga khethekanyo ya . 2 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumi ya Ndayotewa wa 2003 na nga khethekanyo ya . 2 ya Mulayo wa Khwiniso ya vhufumithanu ya Ndayotewa wa 2008.]

(4) Zwickhala kha Buthano la Lushaka zwi fanela u ḁadzwa hu tshi tevhedzwa mulayo wa lushaka.

Miano kana u khwathisedza

48. Phanḁa ha musi Miraḁo ya Buthano la Lushaka i tshi thoma u shuma mishumo yayo kha Buthano, vha tea u ana kana vha khwathisedza u fulufhedzea kha Riphabuḁiki na u tevhela Ndayotewa, u ya nga ha Sheduḁu ya 2.

Tshifhinga tshine Buthano la Lushaka la ḁo tshi fhedza

49. (1) Buthano la Lushaka li khethiwa lwa tshifhinga tsha miḁwaha miḁanu.

(2) Arali Buthano la Lushaka la fhaladzwa u ya nga khethekanyo ya 50 kana musi tshifhinga tsha lo tsha fhela, Phresidennde, nga mulevho, u tea u dzudzanya khetho na u vhea ḁuvha la u fariwa ha khetho, dzine dza tea u fariwa hu saathu u fhela maḁuvha a 90 u bva musi Buthano lo fhaladzwa, kana tshifhinga tsha lo tsho fhela. Hu nga itwa ḁivhadzo ya u dzudzanya kana u vhea datumu dza khetho phanḁa kana nga murahu ha musi tshifhinga tsha Buthano la Lushaka tshi tshi fhela.

[Khethekanyo thukhu ya. (2) yo imelwa nga khethekanyo ya. 1 ya Mulayo wa Khwiniso wa Vhuḁanu ya Ndayotewa wa 1999.]

(3) Arali mvelelo dza khetho dza Buthano la Lushaka dza sa ḁivhadzwe nga tshifhinga tsho bulwaho u ya nga khethekanyo ya 190, kana arali khetho dzo imiswa nga khothe, Phresidennde, nga ḁivhadzo kana mulevho, u fanela u dzudzanya na u vhea datumu dza dziḁwe khetho, dzine dza fanela u farwa hu saathu u fhela maḁuvha a 90 u bva tshe tshifhinga tsha fhela kana u bva tshe khetho dza imiswa.

- (4) Buthano la Lushaka li tendelwa u shuma u bva nga duvha le la fhaladzwa kana le tshifhinga tshalo tsha fhela u swika kha duvha line la tevhelwa nga line ha thoma u iwa khethoni dza Buthano li tevhelaho.

U fhaladzwa ha Buthano la Lushaka phanda ha musi tshifhinga tshalo tsha u shuma tshi tshi fhela

50. (1) Phresidennde u fanela u fhaladza Buthano la Lushaka arali—
- (a) Buthano lo dzhia tsheo ya uri li fhaladzwe zwi tshi khou tikedzwa nga vouthu dza vhunzhi ha mirado yalo; nahone
 - (b) ho fhela miwaha miraru tshe Buthano la khethwa.
- (2) Mufarela-Phresidennde a nga fhaladza Buthano la Lushaka arali—
- (a) hu na tshikhala ofisini ya Phresidennde; na
 - (b) Buthano li tshi khou kundelwa u khetha Phresidennde muswa hu saathu u fhela maduvha a 30 musi ho vha na tshikhala.

Zwifhinga zwa madzulo na zwa u awela

51. (1) Nga murahu ha khetho, dzulo la u thoma la Buthano la Lushaka li tea u farwa nga tshifhinga na duvha zwo tiwaho nga Phresidennde wa Khothe ya Ndayotewa, fhedzi hu saathu u fhela maduvha a 14 u bva nga duvha le mvelelo dza khetho dza divhadzwa ngalo. Buthano la Lushaka li nga ta lone line tshifhinga na madzulo alo manwe khathihi na zwifhinga zwalo zwa u awela.

[Khethekanyo thukhu ya. (1) yo imelwa nga khethekanyo ya. 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa vhu 34 wa 2001.]

- (2) Phresidennde a nga vhidza dzulo la Buthano la Lushaka li songo dowealeho tshifhinga tshinwe na tshinwe u itela u shuma mishumo ya tshihadu
- (3) Madzulo a Buthano la Lushaka o tendelwa u vha huwe na huwe nga nnda ha Phalamendeni zwi tshi khou itelwa tshitshavha, tsireledzo kana ndeludzo nahone arali zwo tendelwa kha milayo na ndaela dza Buthano.

Mulangadzulo na Muthusa-Mulangadzulo

52. (1) Kha muṭangano kana dzulo lawo la u thoma nga murahu ha musu lo khethiwa, kana musu zwi tshi ṭoḍea uri hu ḍadziwe tshikhala tshi si na muthu, Buthano la Lushaka li tea u khetha Mulangadzulo na Muthusa-Mulangadzulo u bva kha miraḍo ya lo.
- (2) Phresidennde wa Khothe ya Ndayotewa u tea u ranga phanḍa khetho dza mulangadzulo, kana a rumela muṅwe Muhaṭuli uri a ite ngauralo. Mulangadzulo u ḍo ranga phanḍa khetho dza Muthusa-Mulangadzulo.

[Khethekanyo ṭhukhu ya. (2) yo imelwa nga khethekanyo ya. 2 ya Mulayo wa Khwiniso wa Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

- (3) Maitete o bulwaho kha Tshipiḍa tsha A tsha Shedulu 3 a shuma kha khetho dza Mulangadzulo na Muthusa-Mulangadzulo.
- (4) Buthano la Lushaka li nga bvisa Mulangadzulo kana Muthusa-Mulangadzulo kha ofisi nga likumedzwa. Vhunzhi ha miraḍo ya Buthano I fanela u vha hone musu likumedzwa li tshi ṭanganedzwa.
- (5) Buthano la Lushaka, u ya nga milayo na ndaela dza lo, li nga nanga kha miṅwe miraḍo vhaṅwe vharangaphanḍa vha u tshimbidza vhane vha ḍo thusa Mulangadzulo na Muthusa-Mulangadzulo.

Tsheo

53. (1) Nga nḍa ha afho hune Ndayotewa ya nga vha yo sumbedza nga inwe nḍila—
- (a) vhunzhi ha Miraḍo ya Buthano I tea u vha I hone musu hu tshi vha na vouthu kha Mulayotibe kana u khwiniswa ha Mulayotibe;
- (b) tshivalo tshi linganaho nthihi tshararu tsha miraḍo tshi tea u vha tshi hone musu hu tshi vha na vouthu kha mafhungo maṅwe na maṅwe kha Buthano; na
- (c) mafhungo oṭhe ane a vha kha Buthano la Lushaka a tea u tshewa nga vhunzhi ha dzivouthu dzo itwaho.

- (2) Muraḁo wa Buthano ǀa Lushaka a no khou ranga phanḁa nga tshifhinga tsha u voutha ha nga tendelwi u voutha na vhaḁwe, fhedzi—
- (a) o fanela u voutha fhedzi arali hu na thai kha tshivhalo tsha dzivouthu dza masia oḁhe ane a khou voutha kha ǀiḁwe fhungo; nahone
- (b) a nga ita vouthu ya u tshea musi fhungo ǀi tshi tea u tshewa nga tshivhalo tshi si fhasi ha mbili tshararu tsha miraḁo ya Buthano.

Pfanelo dza miḁwe miraḁo na Vhathusa-Miniḁta kha Buthano ǀa Lushaka

54. Phresidennde na muraḁo ufhio na ufhio wa Khabinethe kana Muthusa-Miniḁta ufhio kana ufhio ane a si vhe muraḁo wa Buthano ǀa Lushaka, u ya nga milayo na ndaela dza Buthano, a nga ḁi dzhenela na u amba kha Buthano ǀa Lushaka, fhedzi, a nga si vouthe.

[Khethekanyo ya. 54 yo imelwa nga khethekanyo ya. 3 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

Maanḁa a Buthano ǀa Lushaka

55. (1) Musi ǀi tshi shumisa maanḁa aǀo a mulayosiḁwa, Buthano ǀa Lushaka ǀi nga—
- (a) dzhiela nḁha, phasisa, khwinisa na u hana mulayo ufhio na ufhio u re phanḁa ha Buthano; na
- (b) u thoma kana u lugisela mulayo, nga nḁa ha Milayotibe ya zwa mashelenei.
- (2) Buthano ǀa Lushaka ǀi ḁo tea na u ḁetshedza nḁila—
- (a) dza u vhona uri miraḁo yoḁhe ya khorotshitumbe ya muvhuso I re kha sia ǀa muvhuso ǀa lushaka I na vhuḁifhinduleli khaǀo; na
- (b) u kwhaḁhisa vhusedzi kwaho ha—
- (i) u shumiswa ha maanḁalanga a khorotshitumbe ya lushaka, zwi tshi katela na u shumiswa ha milayo; na
- (ii) muraḁo ufhio na ufhio wa muvhuso.

Vhuṭanzi kana mafhungo a re phanḁa ha Buthano ḁa Lushaka

56. Buthano ḁa Lushaka kana inṁwe ya dzikomiti dzaḁo I nga—
- vhidza muthu ufhio na ufhio u ḁa phanḁa haḁo u nea vhuṭanzi o thoma a ana kana a khwaṭhisedza na u bvisa maṁwalo;
 - ṭoḁa uri muthu ufhio na ufhio kana tshiimiswa a/ tshi nee muvhigo khaḁo;
 - u kombetshedza, hu tshi tevhelwa mulayosiṁwa wa lushaka kana milayo na ndaela, muthu muṁwe na muṁwe kana tshiimiswa uri tshi tevhedze samanisi kana ṭhoḁea u ya nga phara ya (a) kana (b); na
 - u ṭanganedza phethishini, vhuimeleli kana mihumbulo yo ḁiswaho nga muthu muṁwe na muṁwe kana zwiimiswa zwi re na dzangalelo.

Nzudzanyo dza nga ngomu, maitete na matshimbidzele a Buthano ḁa Lushaka

57. (1) Buthano ḁa Lushaka ḁi nga—
- ta na u laula nzudzanyo dzaḁo dza nga ngomu, maitete na matshimbidzele; na
 - ita milayo na ndaela malugana na mafhungo aḁo, hu tshi dzhielwa nṭha demokirasi ya vhuimeleli na u dzhenela, vhuḁifhinduleli, u vha khagala na u dzhenela ha muṁwe na muṁwe.
- (2) Milayo na ndaela dza Buthano ḁa Lushaka zwi tea u ita uri hu vhe na—
- u thomiwa, kuvhumbelwe, maanḁa, mishumo, maitete na tshifhinga tshi no dzhiwa nga komiti dzaḁo; na
 - U dzhenela matshimbidzele a Buthano ḁa Lushaka na komiti dzaḁo dza madzangano maṭuku oṭhe a polḁitiki o imelelwaho kha Buthano, nga nḁila I ananaho na demokirasi;
 - thuso ya tshelede na ndaulo kha ḁihoro ḁiṁwe na ḁiṁwe ḁa polḁitiki ḁo imelelwaho kha Buthano zwi tshi vhambedzwa na vhuimeleli haḁo u itela uri ḁihoro ḁiṁwe na ḁiṁwe ḁi ite mushumo waḁo kha Buthano zwavhuḁi; na
 - u dzhiela nṭha murangaphanḁa wa ḁihoro ḁihanedzi ḁihulwane kha Buthano sa Murangaphanḁa wa ḁihoro ḁihanedzi.

Vhuṭalu

58. (1) Miraḍo ya Khabinethe, Vhathusa-Miniṣṭa na miraḍo ya Buthano ḽa Lushaka—
- (a) vha na mbofholowo ya u amba kha Buthano na kha komiti dzaḽo tenda ya tevhedza milayo na ndaela; na
 - (b) miraḍo ya Buthano ḽa Lushaka a I nga iswi khothe malugana na zwa vhukhaxhi, u farwa, u vaelwa dzhele kana u pfi vha na vhuḽifhinduleli kha zwo tshinyadzwaḽo nga nṭhani ha—
 - (i) zwiṅwe na zwiṅwe zwe vha zwi amba, u zwi bvisa kana u zwi ṅea Buthano kana iṅwe na iṅwe ya komiti dzaḽo; kana
 - (ii) zwiṅwe na zwiṅwe zwo dzumbululwaho nga nṭhani ha zwe vha zwi amba, u zwi bvisa kana u zwi ṅekedza kha Buthano kana iṅwe ya komiti dzaḽo.
- (2) Vhuṅwe vhuṭalu na u tsiredzea ha Buthano ḽa Lushaka, miraḍo ya Khabinethe zwi nga vhewa nga mulayosinwa wa lushaka.
- (3) Miholo, magavhelo na mbuelo zwi fhiwaho miraḍo ya Buthano ḽa Lushaka zwi badelwa zwi tshi bva kha Tshikwama tsha Mbuelo tsha Lushaka.

[Khethekanyo ya. 58 yo khwiniswa nga khethekanyo ya. 4 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

U kona u swikelela na u dzhenelela kha Buthano ḽa Lushaka nga nnyi na nnyi

59. (1) Buthano ḽa Lushaka ḽi tea—
- (a) u ṭuṭuwedza u dzhenelela ha nnyi na nnyi kha zwa vhusimamilayo na maṅwe maitele a zwa Buthano na komiti dzaḽo; na
 - (b) u shuma mafhungo aḽo hu si na tshidzumbi, na u farela madzulo aḽo na a dzikomiti, zwi tshi itea khagala, fhedzi hu nga kha ḽi dzhiwa vhukando ho teaho—
 - (i) u langula u swikelela ha nnyi na nnyi, zwi tshi katela na u swikelela ha vhoramafhungo, kha Buthano na komiti dzaḽo; na

- (ii) u ita uri muthu ufhio na ufhio a setshiwe, u hanelwa u dzhena kana u bviswa, arali zwo tea.
- (2) Buthano la Lushaka li nga si sie vthathu nnda, zwi tshi katela vhoramafhungo, kha u vha hone kha dzulo nga ndani ha musi zwi tshi pfesesea na u kona u tikedza u ita zwenezwo kha tshitshavha kha demokirasi I re khagala.

Khoro ya Mavundu ya Lushaka

Kuvhumbelwe kwa Khoro ya Lushaka

60. (1) Khoro ya Mavundu ya Lushaka yo vhubwina nga vhurumiwa vthuthihi vhune ha bva kha Vundu jinwe na jinwe vhu re na vharumiwa vha fumi.
- (2) Vharumiwa vha fumi ndi—
- (a) vharumiwa vha tshipentshela vha—
- (i) Mulangavundu wa Vundu kana, arali Mulangavundu a siho, murafo muwe na muwe wa vhusimamulayo ha vundu o rumiwaho nga Mulangavundu nga u angaredza kana lwa mushumo wo tiwaho phanda ha Khoro ya Mavundu ya Lushaka; na
- (ii) vhaive vharumiwa vhararu vho khetheaho; na
- (b) vharumiwa vha rathi vha tshothe vho nangwaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 61(2).
- (3) Mulangavundu wa vundu, kana arali Mulangavundu a siho, murafo wa vhurumiwa o khethwaho nga Mulangavundu u ranga phanda vhurumiwa.

U kovhiwa ha Vharumiwa

61. (1) Mahoro a re na vhaimeleli kha vhusimamilayo ha vundu a tea u vha na vharumiwa kha vhurumiwa ha vundu hu tshi tevhelwa nqila yo bulwaho kha tshipida tsha B tsha Shedulu ya 3.
- (2) (a) Hu saathu u fhela maduvha a 30 ho divhadzwa mvelelo dza khetho dza vhusimamilayo ha vundu, vhusimamilayo vhu tea u—

- (i) ta nga u ya nga mulayo wa lushaka uri naa kha mahoro nga lithihi, ndi vharumiwa vhangana vhane vha do vha vha tshipentshela na uri ndi vhangana vhane vha do vha vha tshothe; na
- (ii) u nanga vharumelwa ha tshothe u ya nga u tiwa ha mahoro.

(b)

[Phara ya (b) yo bviswa nga khethekanyo ya . 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya vhumumiina ya Ndayotewa wa 2008.]

[Khethekanyo thukhu ya. (2) yo imelwa nga khethekanyo ya . 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhutahe ya Ndayotewa wa 2002 na nga khethekanyo ya. 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya vhumumiina ya Ndayotewa wa 2008.]

- (3) Mulayo wa lushaka wo lavhelelwaho kha khethekanyo thukhu ya (2)(a) u tea u vhona uri hu vhe na u dzhenelela ha mahoro matuku kha vhurumelwa ha tshothe na ha tshipentshela nga ndila I ananaho na demokirasi.
- (4) Vhusimamilayo hu na thendelano na Mulangavundu na vharangaphanda vha mahoro vhane vha vha na pfanelo dza u vha na vharumelwa ha tshipentshela kha vhurumelwa ha vundu, vhu fanela u nanga vhurumelwa ha tshipentshela, sa zwi todeaho tshifhinga tshinwe na tshinwe, u bva kha mirado ya vhusimamilayo.

Vharumelwa ha tshothe

62. (1) Muthu o tiwaho sa murumiwa wa tshothe u fanela u vha o tea u vha murado wa vhusimamilayo ha vundu.
- (2) Arali murado wa vhusimamilayo ha vundu a vhewa sa murumiwa wa tshothe, uyo muthu u do ima u vha murado wa vhusimamilayo.
- (3) Vhurumelwa ha tshothe vha vhewa Iwa tshifhinga tshine tsha do fhela—
- (a) nga u tavhanya phanda ha dzulo la u tou thoma la vhusimamilayo ha vundu nga murahu ha khetho dzi tevhelaho; kana
 - (b)

[Phara ya (b) yo bviswa nga khethekanyo ya . 2 ya Mulayo wa Khwiniso ya vhumumiina ya Ndayotewa wa 2008.]

[Khethekanyo thukhu ya. (3) yo imelwa nga khethekanyo ya. 2 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhutahe ya Ndayotewa wa 2002 na nga khethekanyo ya. 2 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumiya ya Ndayotewa wa 2008.]

- (4) Muthu u ima u vha murumiwa wa tshoṭhe arali uyo muthu—
 - (a) a tshi ima u vha muraḁo wo teaho wa vhusimamilayo ha vunḁu nga zwiitisi zwine zwi sa tshimbilelani na u vhwewa hawe sa murumiwa wa tshoṭhe;
 - (b) a tshi vha muraḁo wa Khabinethe;
 - (c) a si tshe na fulufhelo kha vhusimamilayo ha vunḁu nahone o bviswa nga lihoro le ja mu rumela;
 - (d) a tshi ima u vha muraḁo wa lihoro le ja mu nanga nahone o bviswa nga lihoro le ja mu rumela; kana
 - (e) a tshi kundelwa u vha hone kha Khoro ya Mavunḁu ya Lushaka a si na thendelo kha nyimele dzine milayo na ndaela dza Khoro dza ri muthu u tea u sa tsha vha muraḁo wa ofisi sa murumelwa wa tshoṭhe.
- (5) zwikhala zwa vhurumiwa ha tshoṭhe zwi fanela u valwa hu tshi tevhedzwa mulayo wa lushaka.
- (6) Phanda ha musi vharumiwa vha tshoṭhe vha tshi shuma mishumo yavho kha Khoro ya Mavunḁu ya Lushaka, vha fanela u ana kana u khwaṭhisedza u fulufhedzea kha Riphabuḁiki na u tevhedza Ndayotewa, u ya nga Shedulu ya 2.

Madzulo a Khoro ya Lushaka

63. (1) Khoro ya Mavunḁu ya Lushaka I nga ta zwifhinga zwa madzulo ayo na u awela hayo.
- (2) Phresidennde a nga vhidza Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu tshifhinga tshinwe na tshinwe dzuloni li songo ḁowealeho u itela u shuma mafhungo a tshipentshela.
- (3) Madzulo a Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu a tendelwa huṁwe fhethu nga nḁa Phalamenndeni fhedzi hu tshi dzhielwa nṁha dzangalelo ja vthathu, tsiredzo, u swikelelea, kana arali zwo bulwa kha milayo na ndaulo ya Khoro.

Mudzulatshidulo na Muthusa-Mudzulatshidulo

64. (1) Kha vharumiwa vhayo, Khoro ya Lushaka ya Mavunḑu I fanela u khetha Mudzulatshidulo na Vhathusa-Mudzulatshidulo vhavhili.
- (2) Mudzulatshidulo na Muthusa-Mudzulatshidulo muthihi vha khethiwa kha vhaṅwe vharumiwa vha tshoṅhe vhane vha ḑo shuma miṅwaha miṅanu, nga nṅdani ha musi tshifhinga tshavho tsha u vha vharumiwa tsho ṅavhanya u fhela.
- (3) Muṅwe Muthusa-Mudzulatshidulo u khethelwa u shuma tshifhinga ṅwaha muthihi, nahone u tea u tevhelwa nga murumiwa a bvaho kha vunḑu liṅwe, u itela uri vunḑu liṅwe na liṅwe li sale lo imelelwa.
- (4) Phresidennde wa Khothe ya Ndayotewa u tea u ranga phanḑa khethoni dza Mudzulatshidulo kana a nga ruma muhaṅuli muṅwe uri a ite ngauralo. Mudzulatshidulo u ranga phanḑa khethoni dza Vhathusa-Vhadzulatshidulo.

[Khethekanyo ṅhukhu ya. (4) yo imelwa nga khethekanyo ya. 5 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

- (5) Maitele o bulwaho kha Tshipiḑa tsha A tsha Shedulu ya 3 a shuma kha khetho dza Mudzulatshidulo na Vhathusa-Vhadzulatshidulo.
- (6) Khoro ya Lushaka ya Mavunḑu I nga bvisa Mudzulatshidulo na Muthusa-Mudzulatshidulo ofisini yawe.
- (7) U ya nga milayo yayo na ndaela, Khoro ya Lushaka ya Mavunḑu I nga nanga vhaofisiri vha u tshimbidza kana u ranga phanḑa vha tshi bva kha vharumiwa uri vha thuse Mudzulatshidulo na Vhathusa-Vhadzulatshidulo.

Dzitsheo

65. (1) Nga nṅḑa ha hune Ndayotewa Ya bula nga iṅwe ṅḑila—
- (a) vunḑu liṅwe na liṅwe li na vouthu nthihi ine ya vouthwa hu tshi itelwa vunḑu nga ṅhoho ya vhurumiwa hayo; na
- (b) mafhungo oṅhe a re phanḑa ha Khoro ya Lushaka ya Mavunḑu a tendelanwaho nao musi mavunḑu a si fhasi ha maṅanu a tshi vouthela u ṅangedza mafhungo ayo.

- (2) Mulayo wa Phalamennde, wo phasiswaho hu tshi tevhelwa maitele o thomiwaho nga khethekanyo tshukhu ya (1) kana (2) dza khethekanyo ya 76, u tea u ita uri hu vhe na maitele a fanaho ane ngao mavunḁu a ṅea vhurumiwa hao maandalanga a u a vouthela.

U dzhenela nga miraḁo ya Khorotshitumbe ya Lushaka

66. (1) Miraḁo ya Khabinethe, na Vhathusa Dziminista vha nga dzhenelela na u amba kha Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu fhedzi vha nga si vouthelwa
- (2) Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu I nga tḁoda muraḁo wa Khabinethe, Muthusa-Minista, kana muofisiri a re kha Khorotshitumbe ya Lushaka kana khorotshitumbe ya vunḁu uri a dzhenele muṅangano wa Khoro kana komiti ya Khoro.

U dzhenela nga vhaimелеli vha muvhuso wapo

67. Vhaimeli vha tshifhinganyana vha sa fhiri fumi vho rumelwaho nga muvhuso wapo wo dzudzanyeaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 163 u imela zwigwada zwo fhambanaho zwa mimasipala, vha nga dzhenela arali zwo tea, kha maitele a zwa Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu, fhedzi a vha nga vouthi.

Maanda a Khoro ya Lushaka

68. Musi I tshi shumisa maanda ayo a vhusimamilayo, Khoro ya Mavunḁu ya Lushaka I nga—
- (a) lavhelesa, phasisa, khwinisa, dzinginya khwiniso kha, kana u hana mulayo muṅwe na muṅwe u re phanda ha Khoro hu tshi tevhedzwa Ndimu ino; na u
- (b) thoma kana u lugisela mulayo u welaho fhasi ha sia ḁa mishumo yo bulwaho kha Sheduḁu ya 4 kana mulayo muṅwe wo bulwaho kha khethekanyo ya 76 (3), fhedzi u nga si thome kana u lugisela Milayotibe ya tshelede.

Vhuṭanzi kana mafhungo a re phanḁa ha Khoro ya Lushaka

69. Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu kana komiti iṅwe na iṅwe yayo I nga—
- vhidza muthu muṅwe na muṅwe u ḁa phanḁa hayo u ṅea vhuṭanzi o thoma a ana kana a khwaṭhisedza na u bvisa maṅwalo;
 - ṭoḁa uri muthu muṅwe na muṅwe kana tshiimiswa a (tshi) ṅee muvhigo khayo;
 - u kombetshedzwa, hu tshi tevhelwa mulayo wa lushaka kana milayo na ndaela, muthu muṅwe na muṅwe kana tshiimiswa uri tshi tevhedze samanisi kana ṭhoḁea hu tshi tevhedzwa phara ya (a) kana (b); na
 - u ṭanganedza phethishini, vhuimeleli kana mihumbulo yo ḁiswaho nga vhatu vhaṅwe na vhaṅwe vha re na dzangalelo kana zwiimiswa zwi re na dzangalelo.

Nzudzanyo dza nga ngomu, maitete na matshimbidzele a Khoro ya Lushaka

70. (1) Khoro ya Mavunḁu ya Lushaka I nga—
- ta na u laula nzudzanyo dza nga ngomu, maitete na matshimbidzele; na
 - u ita milayo na ndaela malugana na mafhungo adzo, hu tshi dzhielwa ṅṭha demokirasi ya vhuimeleli na u dzhenela, vhuḁifhinduleli, u vha khagala na u dzhenela ha nnyi na nnyi.
- (2) Milayo na ndaela dza Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu zwi tea u ita uri hu vhe na—
- u thomiwa, kuvhumbelwe, maanḁa, mishumo, matshimbidzele na tshifhinga tshi no dzhiwa nga komiti dzayo; na
 - u dzhenelala ha mavunḁu oṭhe kha maitete ayo nga ṅḁila ine zwa tshimbilelana na demokirasi.; na
 - u dzhenelala kha maitete a Khoro na komiti dzayo dza mahoro maṭuku o imelwaho kha Khoro nga ṅḁila ine zwa anana na demokirasi, tshifhinga tshoṭhe musi mafhungo a tshi tea u tshewa hu tshi tevhelwa khethekanyo ya 75.

Vhuṭalu

71. (1) Vhurumiwa kha Khoro ya Lushaka ya Mavunḡu, na vhathu vho bulwaho kha khethekanyo ya 66 na 67—
- (a) vha na mbofholowo ya u amba na u hanedzana kha Khoro na kha komiti yayo, hu tshi tevhedzwa milayo na ndaela dzayo; na uri
- (b) vha nga si iswe khothe malugana na zwa vhukhaxhi, u fariwa, u valelwa dzhele kana u sa vha na vhuḡifhinduleli kha zwo tshinyadzawho nga nṭhani ha—
- (i) zwiṅwe na zwiṅwe zwe vha zwi amba, u zwi bvisa kana u zwi ṅea Khoro kana iṅwe na iṅwe ya komiti dzayo; kana
- (ii) zwiṅwe na zwiṅwe zwo dzumbuluwaho nga nṭhani ha zwe vha zwi amba, u zwi bvisa kana u zwi ṅea Khoro kana iṅwe ya dzikomiti.
- (2) Vhuṅwe vhuṭalu kana u tsireledzea ha Khoro ya Mavunḡu ya Lushaka, vhurumiwa ha Khoro na vhathu vho bulwaho kha khethekanyo ya 66 na 67, zwi nga vhewa kana u randelwa nga mulayo wa lushaka.
- (3) Miholo, magavhelo na mbuelo zwi fhiwaho miraḡo ya tshoṭhe ya Khoro ya Lushaka ya Mavunḡu zwi bva kha Tshikwama tsha Mbuelo tsha Lushaka.

U kona u swikelela na u dzhenelela kha Khoro ya Lushaka nga nnyi na nnyi

72. (1) Khoro ya Lushaka ya Mavunḡu I tea—
- (a) u tshimbidza u dzhenelela ha nnyi na nnyi kha zwa vhusimamilayo na maṅwe maitele a Khoro na komiti dzayo; na
- (b) u shuma mafungo ayo hu si na tshidzumbe, na u farela madzulo ayo na a dzikomiti, zwi tshi itea zwi khagala, fhedzi, hu tea u dzhiiwa vhukando ho teaho—
- (i) u laula u dzhena kana tswikelelo ya vhathu, zwi tshi katela vha nyandadzamafungo, kha Khoro na kha komiti; na

- (ii) u nea thendelo ya u setsha muthu muñwe na muñwe na, hune zwa vha zwo tea, u hanela u dzhena kha, kana u bvisa muthu muñwe na muñwe.
- (2) Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu I nga si thivhele vhathu, hu tshi katelwa vha nyanḁadzamafhungo, uri vha nga vha hone kha dzulo ḁa komiti nga nḁani ha musi zwo fanela na u pfesesea uri vha vhe hone kha tshitshavha tshi re khagala na u vha na demokirasi.

Maitele a Vhusimamilayo ha Lushaka

Milayotibe yoḁhe

73. (1) Mulayotibe muñwe na muñwe u nga ḁivhadzwa kha Buthano ḁa Lushaka.
- (2) Ndi muraḁo wa Khabinethe kana Muthusa-Miniḁa, kana muraḁo kana komiti ya Buthano ḁa Lushaka fhedzi vhane vha nga ḁivhadza Mulayotibe kha Buthano, fhedzi muraḁo wa Khabinethe ane a vha na vhuḁifhinduleli ha zwa gwama ḁa lushaka, a nga ḁivhadza Milayotibe I tevhelaho kha Buthano:
- (a) mulayotibe wa zwa masheleni; kana
- (b) Mulayotibe une wa tendela mulayo wo bulwaho kha khethekanyo ya 214.

[Khethekanyo ḁhukhu ya. (2) yo imelwa nga khethekanyo ya. 1 (a) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhusumbe ya Ndayotewa wa 2001.]

- (3) Mulayotibe wo bulwaho kha khethekanyo ya 76(3), nga nḁa ha Mulayotibe wo bulwaho kha khethekanyo ḁhukhu ya (2) (a) kana (b) ya ino khethekanyo, u nga ḁivhadzwa kha Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu.

[Khethekanyo ḁhukhu ya. (3) yo imelwa nga khethekanyo ya. 1 (b) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhusumbe ya Ndayotewa wa 2001.]

- (4) Mulayotibe u nga ḁivhadzwa fhedzi kha Khoro nga muraḁo kana komiti ya Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu.
- (5) Mulayotibe wo phasiswaho nga Buthano ḁa Lushaka u fanela u rumelwa kha Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu arali wo fanela u

sedzuluswa nga Khoro. Mulayotibe wo phasiswaho nga Khoro u tea u rumelwa kha Buthano.

Milayotibe ine ya khwinisa Ndayotewa

74. (1) Khethekanyo ya 1 na ino khethekanyo tshukhu zwi nga khwiniswa nga Mulayotibe wo phasiswaho nga—
- (a) Buthano ja Lushaka li tshi tikedzwa nga vouthu dzi si fhasi ha phesenthe dza 75 dza miraḏo yaḷo; na
 - (b) Khoro ya Lushaka ya Mavunḏu I tshi tikedzwa nga vouthu dza vunḏu dzi si fhasi ha rathi.
- (2) Ndima ya 2 I nga khwiniswa nga Mulayotibe wo phasiswaho nga—
- (a) Buthano ja Lushaka li tshi tikedzwa nga vouthu dzi si fhasi ha mbili tshararu tsha Miraḏo yaḷo; na
 - (b) Khoro ya Lushaka ya Mavunḏu I tshi tikedzwa nga vouthu dza vunḏu dzi si fhasi ha rathi.
- (3) Dziṅwe mbetshelo dza Ndayotewa dzi nga khwiniswa nga Mulayotibe wo phasiswaho nga—
- (a) Buthano ja Lushaka, li tshi tikedzwa nga vouthu dzi si fhasi ha mbili tshararu tsha miraḏo yaḷo; na
 - (b) nga Khoro ya Lushaka ya Mavunḏu, I tshi tikedzwa nga vouthu dza vunḏu dzi si fhasi ha rathi, arali khwiniso I—
 - (i) tshi elana na mafhungo a kwamaho Khoro;
 - (ii) tshi shandukisa mikano ya vunḏu, maandḓa, mishumo kana zwiimiswa; kana
 - (iii) tshi khwinisa mbetshelo dzine dza shumana na mafhungo a vunḏu.
- (4) Mulayotibe u khwinisaho Ndayotewa u nga si angaredze mbetshelo dziṅwe nga nḓa ha dza khwiniso ya ndayotewa na maṅwe mafhungo a tshimbilelanaho na khwiniso.
- (5) Kha maḓuvha a si fhasi ha 30 musi Mulayotibe u khwinisaho Ndayotewa wo ḓivhadzwa u ya nga khethekanyo ya 73(2), muthu kana komiti I tḓoḓaho u ḓivhadza Mulayotibe I tea u—
- (a) aḓadza kha Gurandda ya Muvhuso ya lushaka, nahone zwi tshi elana na milayo na ndaela dza Buthano ja Lushaka, zwidodombedzwa izwo zwa khwiniso ine ya khou tḓoḓou itiwa uri vathu vha ṅee mahumbulwa avho; na u

- (b) űekedza, zwi tshi elana na milayo na ndaela dza Buthano, zwidodombedzwa izwo kha vhusimamilayo ha vunᄁu uri vhu űee mihumbulo yaho; na u
 - (c) űekedza, zwi tshi elana na milayo na ndaela dza Khoro ya Lushaka ya Mavunᄁu, zwidodombedzwa izwo kha Khoro uri hu vhe na nyambedzano ya nnyi na nnyi nga hazwo, arali khwiniso idzo dzo dzinginywaho dzi songo tea u phasiswa nga Khoro.
- (6) Musi Mulayotibe u khwinisaho Ndayotewa u tshi ᄁivhadzwa, muthu kana komiti I ᄁivhadzaho Mulayotibe I tea u űekedza mahumbulwa maűwe na maűwe o tou űwaliwaho a bvaho kha vhathu na kha vhusimamilayo ha vunᄁu—
- (a) kha Mulangadzulo uri a vhewe ᄁafulani kha Buthano ᄁa Lushaka; na
 - (b) malugana na khwiniso dzo ambiwaho nga hadzo kha khethekanyo ᄁhukhu ya (1), (2) kana (3)(b), kha Mudzulatshidulo wa Khoro ya Lushaka ya Mavunᄁu uri a ambiwe kha Khoro.
- (7) Mulayotibe u khwinisaho Ndayotewa u nga si itelwe vouthu kha Buthano ᄁa Lushaka kha maᄁuvha a 30 a—
- (a) u ᄁivhadzwa hawo, arali Buthano hu musi ᄁo dzula Ndayotewa I tshi ᄁivhadzwa; kana
 - (b) u ᄁivhadzwa hawo kha Buthano, hu tshi itea musi Buthano ᄁi kha tshifhinga tsha vhuawelo.
- (8) Arali Mulayotibe wo ambiwaho nga hawo kha khethekanyo ᄁhukhu ya (3)(b), kana kha tshiűwe tshipiᄁa tsha Mulayotibe, u tshi kwama fhedzi ᄁiűwe vunᄁu kana mavunᄁu, Khoro ya Lushaka ya Mavunᄁu I nga si phasisa Mulayotibe kana tshipiᄁa tshenetsho nga nnᄁa ha musi zwo tendelwa nga vhusimamilayo kana vhusimamilayo ha vunᄁu ᄁeneᄁo.
- (9) Mulayotibe u khwinisaho Ndayotewa we wa phasiswa nga Buthano ᄁa Lushaka, nahone hune zwa konadzea, nga Khoro ya Lushaka ya Mavunᄁu, u tea u fhiriselwa kha Phresidennde uri u wane thendelo.

Milayotibe zwayo I sa kwami mavundu

75. (1) Musi Buthano ja Lushaka ji tshi phasisa Mulayotibe nga nnda ha Mulayotibe une maitele o bulwaho kha Khethekanyo ya 74 kana 76 a u kwama, Mulayotibe u fanela u fhiriselwa kha Khoro ya Lushaka ya Mavundu wa shumaniwa nawo hu tshi tevhedzwa maitele a tevhelaho:
- (a) Khoro I fanela u—
 - (i) phasisa Mulayotibe;
 - (ii) phasisa Mulayotibe fhedzi ho sedzwa khwiniso yo dzinginywaho; kana
 - (iii) landula Mulayotibe.
 - (b) Arali Khoro ya Lushaka I tshi landula Mulayotibe I songo gaganya kana u dzinginya khwiniso, Mulayotibe u fanela u ngetshedzwa phresidennde u itela thendelo
 - (c) Arali Khoro ya landula Mulayotibe kana u u phasisa, fhedzi ho sedzwa khwiniso, Buthano ji nga sedzulusa Mulayotibe, ji tshi dzhiela ntha khwiniso inwe na inwe yo dzinginywaho nga Khoro, nahone I nga—
 - (i) phasisa Mulayotibe hafhu, u na kana u si na khwiniso; kana ya
 - (ii) tshea u sa bvela phanda na Mulayotibe.
 - (d) Mulayotibe wo phasiswaho nga Buthano hu tshi tevhedzwa phara ya (c) u fanela u newa Phresidennde u itela thendelo.
- (2) Musi Khoro ya Lushaka ya Mavundu I tshi voutha kha mafhungo hu tshi tevhedzwa khethekanyo ino, khethekanyo ya 65 a I nga shumi; vhudzuloni hazwo—
- (a) murumiwa muñwe na muñwe kha vhurumiwa ha vundu u na vouthu nthihi;
 - (b) mbili tshararu tsha vhurumiwa tshi fanela u vha hone phanda ha musu vouthu I tshi nga dzhiwa kha mafhungo ayo; na
 - (c) mafhungo ayo a tshi do tshewa nga vhunzhi ha vouthu dzo dzhiwaho, fhedzi arali hu na thai kha masia othe a mafhungo, murumiwa a re murangaphanda u tea u ita vouthu ya tsheo.

Milayotibe zwayo I kwamaho mavunḡu

76. (1) Musi Buthano ḡa Lushaka ḡi tshi phasisa Mulayotibe wo bulwaho kha khethekanyo ḡhukhu ya (3), (4) kana (5), Mulayotibe u tea u fhiriselwa kha Khoro ya Lushaka ya Mavunḡu nahone wa shumaniwa nawo hu tshi tevhedzwa maitele a tevhelaho:
- (a) Khoro I fanela u—
 - (i) phasisa Mulayotibe;
 - (ii) phasisa Mulayotibe wo khwiniswaho; kana ya
 - (iii) landula Mulayotibe.
 - (b) Arali Khoro I tshi nga phasisa Mulayotibe hu si na khwiniso, Mulayotibe u tea u ḡewa Phresidennde u itela thendelo.
 - (c) Arali Khoro ya phasisa Mulayotibe wo khwiniswaho, Mulayotibe wo khwiniswaho u fanela u fhiriselwa kha Buthano, nahone arali Buthano ḡi tshi nga phasisa Mulayotibe wo khwiniswaho, Mulayotibe u fanela u ḡewa Phresidennde u itela thendelo.
 - (d) Arali Khoro ya landula Mulayotibe kana arali Buthano ḡa hana u phasisa Mulayotibe wo khwiniswaho wo fhiriselwaho khaḡo hu tshi tevhedzwa phara ya (c), ya Mulayotibe, hune zwa konadzea, hafhu Mulayotibe wo khwiniswaho, u fanela u fhiriselwa kha komiti ya Vhukonanyi ine ya nga tenda kha—
 - (i) Mulayotibe sa zwe wa phasiswa zwone nga Buthano;
 - (ii) Mulayotibe wo khwiniswaho sa zwe wa phasiswa zwone nga Khoro; kana
 - (iii) inwe ḡhaluso ya Mulayotibe.
 - (e) Arali Komiti ya Vhukonanyi I tshi kundelwa u tenda hu saathu fhela maḡuvha a 30 a musi Mulayotibe wo fhiriselwa khayoyi, Mulayotibe u ḡo fhela nga woḡhe nga nḡani ha musi Buthano ḡi tshi nga phasisa uyo Mulayotibe hafhu, fhedzi wo tikedzwa nga vouthu dzi si fhasi ha mbili tshararu tsha miraḡo yaḡo.
 - (f) Arali Komiti ya Vhukonanyi ya tendelana na Mulayotibe sa zwe wa phasiswa zwone nga Buthano, Mulayotibe u fanela u fhiriselwa kha Khoro, nahone arali Khoro ya phasisa

- Mulayotibe, Mulayotibe u fanela u n̄ewa Phresidennde u itela thendelo.
- (g) Arali Komiti ya Vhukonanyi I tshi nga tendelana kha Mulayotibe wo khwiniswaho sa zwe wa phasiswa zwone nga Khoro, Mulayotibe u fanela u fhiriselwa kha Buthano, nahone arali wo phasiswa nga Buthano, u fanela u n̄ewa Phresidennde u itela thendelo.
- (h) Arali Komiti ya Vhukonanyi ya tendelana kha thaluso inwe ya Mulayotibe, thaluso yeneyo ya Mulayotibe I fanela u fhiriselwa kha Buthano na kha Khoro, nahone arali yo phasiswa nga Buthano na nga Khoro, yo fanela u n̄etshedzwa Phresidennde u itela thendelo
- (i) Arali Mulayotibe wo fhiriselwaho kha Khoro hu tshi tevhedzwa phara ya (f) kana ya (h) u songo phasiswa nga Khoro, Mulayotibe uyu u a fhela nga wothe nga n̄nda ha musi Buthano li tshi nga phasisa Mulayotibe wo tikedzwaho nga vouthu dza mbili tshararu tsha miraḍo yaḷo.
- (j) Arali Mulayotibe wo fhiriselwaho kha Buthano hu tshi tevhedzwa phara ya (f) kana ya (h) u sa phasiwe nga Buthano, Mulayotibe uyu u a fhela nga wothe, fhedzi Mulayotibe sa zwe wa vha wo phasiswa nga Buthano u thomani, u nga dovha hafhu wa phasiswa nga Buthano, fhedzi u tshi khou tikedzwa nga vouthu dza mbili tshararu tsha Miraḍo yaḷo.
- (k) Mulayotibe wo phasiswaho nga Buthano hu tshi tevhedzwa phara ya (e) (i) kana ya (j) u tea u n̄etshedzwa Phresidennde u itela thendelo.
- (2) Musi Khoro ya Lushaka ya Mavunḍu I tshi phasisa Mulayotibe wo bulwaho kha khethekanyo thukhu ya (3), Mulayotibe u tea u fhiriselwa kha Buthano ja Lushaka nahone wa shumaniwa nawo hu tshi tevhedzwa maitele a tevhelaho:
- (a) Buthano li fanela u—
- (i) phasisa Mulayotibe;
 - (ii) phasisa Mulayotibe wo khwiniswaho; kana ya
 - (iii) landula Mulayotibe.

- (b) Mulayotibe wo phasiswaho nga Buthano u ya nga phara ya (a)(i) u tea u n̄ewa Phresidennde u itela thendelo.
- (c) Arali Buthano ǀa phasisa Mulayotibe wo khwiniswaho, Mulayotibe wo khwiniswaho u fanela u fhiriselwa kha Khoro, nahone arali Khoro I tshi nga phasisa Mulayotibe wo khwiniswaho, Mulayotibe u fanela u n̄ewa Phresidennde u itela thendelo.
- (d) Arali Buthano ǀa landula u phasisa Mulayotibe kana arali Khoro ya hana u phasisa Mulayotibe wo khwiniswaho wo fhiriselwaho khayoy hu tshi tevhedzwa phara ya (c), Mulayotibe, arali zwi tshi konadzea, kana Mulayotibe wo khwiniswaho, u fanela u fhiriselwa kha Komiti ya Vhukonanyi ine ya nga tenda kha—
 - (i) Mulayotibe sa zwe wa phasiswa zwone nga Khoro;
 - (ii) Mulayotibe wo khwiniswaho sa zwe wa phasiswa zwone nga Buthano; kana
 - (iii) in̄we t̄haluso ya Mulayotibe.
- (e) Arali Komiti ya Vhukonanyi, I tshi kundelwa u tenda hu saathu fhela maḡuvha a 30 a musi Mulayotibe wo fhiriselwa khayoy, Mulayotibe u ḡo fhela nga woṡhe.
- (f) Arali Komiti ya Vhukonanyi ya tendelana na Mulayotibe sa zwe wa phasiswa nga Khoro, Mulayotibe u fanela u fhiriselwa kha Buthano, nahone arali Buthano ǀa phasisa uyo Mulalotibe, Mulayotibe u fanela u n̄ewa Phresidennde u itela thendelo.
- (g) Arali Komiti ya Vhukonanyi I tshi nga tendelana kha Mulayotibe wo khwiniswaho sa zwe wa phasiswa zwone nga Buthano, Mulayotibe u ḡo fhiriselwa kha Khoro, nahone arali wo phasiswa nga Khoro, u fanela u n̄ewa Phresidennde u itela thendelo.
- (h) Arali Komiti ya Vhukonanyi ya tendelana kha in̄we t̄haluso ya Mulayotibe, t̄haluso yeneyo I fanela u fhiriselwa kha Buthano na kha Khoro, nahone arali wo phasiswa nga Khoro na nga Buthano, u fanela u n̄etshedzwa Phresidennde u itela thendelo.
- (i) Arali Mulayotibe wo fhiriselwaho kha Buthano hu tshi tevhedzwa phara ya (f) kana ya (h) u sa phasiswe nga Khoro, Mulayotibe uyu u a fhela nga woṡhe.

- (3) Mulayotibe u fanela u shumaniwa nawo hu tshi tevhedzwa maitele o bulwaho kha khethekanyo tshukhu ya (1) kana khethekanyo tshukhu ya (2) arali u tshi wela fhasi ha sia ja mushumo lo bulwaho kha Shedu lu ya 4 kana u tshi ita uri hu vhe na mulayo wo lavhelelwaho kha inwe ya khethekanyo dzi tevhelaho:
- (a) Khethekanyo ya 65 (2);
 - (b) khethekanyo ya 163;
 - (c) khethekanyo ya 182;
 - (d) khethekanyo ya 195 (3) na (4);
 - (e) khethekanyo ya 196; na
 - (f) khethekanyo ya 197.
- (4) Mulayotibe u fanela u shumaniwa nawo hu tshi tevhedzwa maitele o bulwaho kha khethekanyo tshukhu ya (1) arali u tshi ita uri hu vhe na mulayo—
- (a) wo lavhelelwaho kha khethekanyo ya 44(2) kana ya 220(3), kana
 - (b) wo lavhelelwaho huinwe fhethu kha Ndimya ya 13 nahone zwi tshi kwama lutamo Iwa tshedele Iwa sia ja muvhuso wa vunđu.
- [Phara ya (b) yo imelwa nga khethekanyo ya . 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufuminthihi ya Ndayotewa wa 2003.]
- (5) Mulayotibe wo lavhelelwaho kha khethekanyo ya 42(6) u tea u shumaniwa nawo hu tshi tevhedzwa maitele o newaho kha khethekanyo tshukhu ya (1), nga nnda ha uri—
- (a) musi Buthano ja Lushaka li tshi vouthela Mulayotibe, mbetshelo dza khethekanyo ya 53(1) a dzi shumi, vhudzuloni hazwo, Mulayotibe u nga phasisiwa fhedzi arali vhunzhi ha mirado ya Buthano vha tshi vouthela u phasiswa ha mulayo uyo, na
 - (b) Musi Mulayotibe wo fhiriselwa kha Komiti ya Vhukonanyi , milayo I tevhelaho I a shuma—
 - (i) Arali Buthano ja Lushaka li tshi dzhiela ntha Mulayotibe wo lavhelelwaho kha khethekanyo tshukhu ya (1) (g) kana (h), Mulayotibe hoyo u nga phasisiwa fhedzi arali vhunzhi ha mirado ya Buthano vha tshi vouthela u phasiswa ha Mulayotibe uyo.

- (ii) Arali Buthano la Lushaka li tshi nga dzhiela n̄tha kana u dovha hafhu u dzhiela n̄tha Mulayotibe sa zwe wa lavhelelwa kha khethekanyo thukhu ya (1) (e), (i) kana (j), Mulayotibe hoyo u nga phasiswa fhedzi arali mbili tshararu tsha miraḡo ya Buthano I tshi vouthela u phasiswa ha Mulayotibe uyo.
- (6) Khethekanyo ino a I shumi kha Milayotibe ya zwa masheleni.

Milayotibe ya zwa Masheleni

77. (1) Mulayotibe wa zwa masheleni ndi mulayotibe wa masheleni arali u tshi—
- langa mashelenii;
 - kombetshedza mithelo ya lushaka; mithelo miñwe-vho kana muingathelo
 - iledza kana u fhungudza, kana u vhofoholola kha, mithelo ya lushaka, mithelo miñwe-vho kana muingathelo kana
 - u tendela u tshadzha thwii kha Tshikwama tsha Muthelo wa Mbuelo tsha Lushaka, nga nnḡa ha Mulayotibe wo sumbedzwaho kha khethekanyo ya 214 u tshi khou ṅea maanḡa a u tshadzha thwii.
- (2) Mulayotibe wa zwa masheleni u nga si ambe nga ha mañwe mafhungo nga nnḡa ha—
- mafhungo maṡuku ane a yelana na u sa langa u shumiswa zwavhuḡi ha tshelede;
 - u vhewa, iledzwa kana u fhungudzwa ha mithelo ya lushaka, miñwe mithelo vho, muingathelo; kana;
 - u vhofohololwa kha mithelo ya lushaka, miñwe mithelo-vho, muingathelo; kana
 - u tendelwa ha tshadzhi thwii dza Tshikwama tsha Muthelo wa Mbuelo wa Lushaka.
- (3) Milayotibe yoṡhe ya zwa Masheleni I fanela u dzhielwa n̄tha hu tshi tevhedzwa maitele o thomiwaho nga khethekanyo ya 75. Mulayo wa Phalamennde u tea u ṅea nmaitele a u khwinisa Milayotibe ya zwa Masheleni phanḡa ha Phalamennde.

[Khethekanyo ya. 77 yo imelwa nga khethekanyo ya. 2 ya Mulayo wa Khwinisa ya Vhusumbe ya Ndayotewa wa 2001.]

Komiti ya Vhukonanyi

78. (1) Komiti ya Vhukonanyi yo vhumbiwa nga—
- (a) miraḁo ya ṭahe ya Buthano ḁa Lushaka yo khethwaho nga Buthano hu tshi tevhedzwa maitete o tiwaho nga milayo na ndaela zwa Buthano nahone I tshi bveledza vhuimeleli ha mahoro nga nomboro kana tshivhalo tshi fanaho tsha vhuimeleli vhu re kha Buthano; na
 - (b) murumiwa muthihi a bvaho kha vhurumiwa ha vunḁu ḁiṅwe na ḁiṅwe kha Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu, o nangiwaho nga vhurumiwa.
- (2) Komiti ya vhukonanyi yo tendelana na iṅwe ṭhaluso ya Mulayotibe kana u ita tsheo kha mafhungo, musi ṭhaluso iyo, kana tshipiḁa tshiṅwe tsha ayo mafhungo, tsho tikedzwa nga—
- (a) vhaimeteleli vha re kha Buthano ḁa Lushaka vha tshivhalo tshi siho fhasi ha vhaṭanu; na
 - (b) vhaimeteleli vha re kha Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu vhane tshivhalo tshavho tshi si vhe fhasi ha vhaṭanu.

U ṅea thendelo kha Milayotibe

79. (1) Phresidennde u tea u ṅea thendelo na u saina Mulayotibe wo phasiswaho hu tshi tevhedzwa ino Ndima kana, arali Phresidennde a sa khou tou zwi pfesesa zwavhuḁi uri uyo Mulayotibe wo tea naa u ita ngauralo malugana na Ndayotewa, u ḁo u rumela murahu kha Buthano ḁa Lushaka uri u sedzuluswe hafhu.
- (2) Milayo yo ṭanganelanaho na ndaela zwi tea u ṅea maitete a u sedzuluswa hafhu ha Mulayotibe nga Buthano ḁa Lushaka na u dzhenelela ha Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu kha maitete eneo.
- (3) Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu I tea u dzhenela kha u sedzuluswa hafhu ha Mulayotibe we Phresidennde a u humisela murahu kha Buthano ḁa Lushaka—
- (a) arali u sa fushea ha Phresidennde malugana na u anana ha Mulayotibe na Ndayotewa zwi tshi yelana na maṅwe mafhungo a kwamaho Khoro; kana

- (b) khethekanyo ya 74(1), (2) kana (3)(b) kana 76 yo vha I tshi shuma kha u phasisa Mulayotibe.
- (4) Arali nga murahu ha u sedzuluswa hafhu, Mulayotibe wa wanala u tshi fusha tshoḁea dza Phresidennde, Phresidennde u fanela u tendela na u saina Mulayotibe, zwa sa ralo Phresidennde a nga—
- (a) tendela na u saina Mulayotibe; kana
- (b) u fhirisela kha Khothe ya Ndayotewa uri hu dzhiwe tsheo nga ha u anana hawo na Ndayotewa.
- (5) Arali Khothe ya Ndayotewa I tshi nga tshea uri Mulayotibe u a anana na Ndayotewa, Phresidennde u tea u ḁea thendelo kha Mulayotibe a u saina.

Khumbelo nga Miraḁo ya Buthano ḁa Lushaka kha Khothe ya zwa Ndayotewa

80. (1) Miraḁo ya Buthano ḁa Lushaka I nga ita khumbelo kha Khothe ya zwa Ndayotewa uri hu itwe ndaela ya u ḁivhadza uri tshipiḁa tsha Mulayo wa Phalamennde kana Mulayo woḁe a u anani na Ndayotewa.
- (2) Khumbelo—
- (a) i fanela u tikedzwa nga tshivhalo tshi linganaho thihi tshararu tsha miraḁo ya Buthano ḁa Lushaka; na uri
- (b) i tea u itwa hu saathu u fhela maḁuvha a 30 u bva musi Phresidennde o no tendela na u saina Mulayo.
- (3) Khothe ya Ndayotewa I nga ḁea ndaela ya uri Mulayo kana tshipiḁa tsha Mulayo tshine tsha vha tshipiḁa tsha khumbelo u ya nga khethekanyo tshukhu ya (1) a tshi shumi u swikela Khothe I tshi tshea uri tshi shumiswe arali—
- (a) madzangalelo a vhulamukanyi a tshi tḁoḁa uri hu itwe zwenezwo; na
- (b) khumbelo I na khonadzeo khulwane ya u bvelela.
- (4) Arali khumbelo I songo konadzea, nahone hu songo vha na khonadzeo khulwane dza uri I bvelele, Khothe ya Ndayotewa I nga ḁea ndaela ya uri vhahumbeli vha badele mbadelo.

Nyandadzo ya Milayo

81. Mulayotibe wo tendelwaho na u sainiwa nga Phresidennde, u vha Mulayo wa Phalamennde, u tea u anḡadzwa nga u ṭavhanya nahone u thome u shuma musi wo anḡadzwa kana nga ḡuvha ḡine ḡa ḡo tiwa hu tshi tevhedzwa Mulayo.

U vhulungwa ha Milayo ya Phalamennde nga nḡila yo tsireledzeaho

82. Khophi yo sainiwaho ya Mulayo wa Phalamennde I dzhiwa sa vhuṭanzi ho fhelelaho ha mbetshelo dza Mulayo nahone nga murahu ha u anḡadzwa, I tea u vhulungwa nga nḡila yo tsireledzeaho nga Khothe ya Ndayotewa.